

WOJCIECH M. BARTEL (Kraków)

Z dziejów angielskiej equity

1. Trzy wielkie działy angielskiego prawa sądowego: prawo pospolite (*common law*), prawo statutowe (*statute law*) i zasady słuszności (*equity*) kształtowały się w ciągu wielowiekowego procesu. Każdy z nich zawdzięczał, z formalnego punktu widzenia, swoje istnienie trzem źródłom: sądom prawa pospolitego, ustawodawstwu królewskiemu, a z czasem parlamentowi i sądowi kanclerskiemu. Śledząc historię tych instytucji widzimy jednak, że żadna z nich nie działała w izolacji. Istniała między nimi ścisła współzależność, która jednak nie zawsze polegała na przyjaznym i pokojowym współistnieniu. Wzajemne stosunki między tymi czynnikami prawotwórczymi układały się bowiem rozmaicie. Współdziałanie ustępowało często miejsca współzawodnictwu a nawet i dramatycznym konfliktom. Zmienne losy koleje wyciskały piętno na stworzonych przepisach i regułach prawnych. Przykładem tego są dzieje equity i sądu kanclerskiego z jednej a sądów prawa pospolitego z drugiej strony. Zachodzący między nimi związek był tak silny, że znalazł swój wyraz w poglądzie, iż equity jest uzupełnieniem i dodatkiem do *common law*¹, a kanclerza angielskiego przyrównywano do rzymskiego pretora, który uzupełniał i zmieniał *ius civile*².

Impuls do napisania niniejszego artykułu dało niedawno opublikowane wydawnictwo *Lord Nottingham's Chancery Cases*³ zawierające sprawozdania (*reports*) z rozpraw toczących się przed forum sądu kanclerskiego w latach 1673—1682⁴. Sprawozdania te są dziełem Heneage Fincha, Earl of Nottingham, który działał w tym sądzie naprzód jako

¹ Zob. C. K. Allen, *Law in the making*, London 1961, s. 388—389 oraz T.F.T. Plucknett, *A concise history of the common law*, London 1948, s. 635.

² J. Hatschek, *Englisches Staatsrecht*, t. I, Tübingen 1905, s. 142—143.

³ *Lord Nottingham's Chancery Cases*, ed. David E. C. Yale, t. I, London 1957; t. II, London 1961, t. 73 i 79 wydawnictw Selden Society. Towarzystwo to, założone w roku 1887 dla popierania i rozwoju nauki historii prawa angielskiego, ogłosiło do chwili obecnej 80 tomów rozmaitych źródeł, zarówno do okresu średniowiecza, jak i czasów nowożytnych.

⁴ Omówienie tej publikacji patrz niżej s. 355 i n.

Lord Strażnik Wielkiej Pieczęci (Lord Keeper of the Great Seal), a od roku 1675 jako kanclerz Anglii. Rola Nottinghama, jaką odegrał on w historii equity jest bardzo doniosła⁵. Wydaje się jednak, że jego wkład do tego działu prawa, wystąpi plastyczniej na tle szkicu dziejów equity od czasów najdawniejszych do panowania Karola II w Anglii. Nadto przypominanie ważniejszych publikacji zawierających sprawozdania (*reports*) z rozpraw w sądzie kanclerskim od wieków średnich do drugiej połowy XVII w. pozwoli zwrócić uwagę na celowość i zalety *Lord Nottingham's Chancery Cases*.

2. Koncepcja *iudicium aequitatis* — — orzecznictwa na podstawie zasad słuszności, występowała w Europie wczesnośredniowiecznej najwyraźniej na tle uprawnień sądowniczych królów frankońskich. Władcy ci wydawali wyroki zgodnie z poczuciem sprawiedliwości, której jako monarchowie patrymonialni byli najwyższymi piastunami⁶. Po upadku państwa frankońskiego wykształciło się na jego gruzach szeregi państw lennych, a istniejąca sytuacja uległa zasadniczym zmianom. Odżyły partykularyzmy prawne, a królowie stali się najwyższymi seniorami, zaś autorytet ich władzy na terenie całego kraju był często przez feudalów kwestionowany. *Iudicium aequitatis* utraciło tu podstawy swojego bytu. Inaczej w Anglii, gdzie Wilhelm Zdobywca dzięki swej polityce opartej na wzorach ustrojowych księstwa Normandii narzucił swoim nowym poddanym zasadę, że król jest najwyższym zwierzchnikiem całego kraju. Prostą konsekwencją takiego poglądu było przekonanie, że i w zakresie wymiaru sprawiedliwości do niego należy ostatnie słowo. Teorię potwierdzały fakty. Od króla i jego rady wyszła inicjatywa ujednolicenia obowiązujących praw oraz zapewnienia sądom królewskim nadrzędnej pozycji. W walce z partykularyzmem prawnym od czasów Henryka II (1155—1189) sędziowie królewscy zaczęli tworzyć podstawy prawa po-

⁵ W. Blackstone, *Commentaries on the laws of England*, t. III, London 1836, s. 54; W. S. Holdsworth, *Sources and literature of English law*, Oxford 1952, s. 164, pisze o Nottinghamu jako o ojcu nowożytnej equity.

⁶ Sądy królewskie u Normanów, Anglosasów i w germańskich państwach zachodniej i północnej Europy orzekały również według tych zasad, niezależnie od istniejących praw szczepowych. O kompetencjach sądowniczych królów frankońskich zob. R. Schröder—E. Künssberg, *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*, Berlin—Leipzig 1932, s. 184—185, oraz o specjalnej procedurze opartej na zasadach słuszności, tamże s. 401. Zob. też H. Fehr, *Deutsche Rechtsgeschichte*, Berlin 1962, s. 51. Na istnienie orzecznictwa *aequitatis* u Anglosasów wskazuje np. przepis praw Edgara (z lat 959 do około 962); jeżeli ktoś nie uzyska sprawiedliwości w sądach lokalnych, może się jeszcze udać do sądu królewskiego. Por. *Die Gesetze der Angelsachsen*, wyd. F. Liebermann, t. I, Halle a.S. 1903, s. 200—201 [2].

spolitego — common law⁷. Ostatecznie wykształcenie się za czasów Edwarda I (1273—1307) Sądu Ławy Królewskiej (King's Bench), Spraw Pospolitych (Common Pleas) i Sądu Wydziału Skarbowego Rady Królewskiej (Exchequer) otworło nową, kilka wieków trwającą epkę dziejów prawa pospolitego⁸. Z czasem okazało się jednak, że panujące common law nie może nadążyć za potrzebami kraju i wymogami nowych stosunków ekonomicznych i społecznych. Niedostatki i braki występowały zarówno na polu prawa materialnego, jak i procesowego. Prawo pospolite poświęcało szczególnie dużo uwagi problematyce związanej z feudalnym dzierżeniem ziemi. Z czasem, gdy sądy common law objęły zakresem swej działalności terytorium całego kraju, okazało się, że wiele sytuacji prawnych nie może być rozwiązanych z braku odpowiednich reguł. Nadto zarzucano prawu pospolitemu i jego sądom, że nie potrafią one ochronić przed bezprawnymi zamachami na życie i majątek poddanych króla zarówno przed burzliwymi feudalami, jak i niekiedy urzędnikami monarchii. Niezadowolający stan rzeczy składano też na karb przewlekłej i bardzo formalistycznej procedury common law. W tych warunkach pokrzywdzony siedł szukać sprawiedliwości na królewskim dworze. Na tę drogę wskazywała również oficjalna doktryna, wedle której król z radą był najwyższym piastunem sprawiedliwości, a sądy sprawowały tylko część władzy w tym zakresie⁹. Dlatego też do rady królewskiej napływały liczne petycje domagające się ochrony i sprawiedliwości. Jednakowoż ani król, ani jego rada nie zawsze mogli rozstrzygnąć przedkładane im prośby. Przeshkodą była tu zarówno znaczna liczba tych suplik, jak i brak doświadczenia w wielu dziedzinach zarządu kraju. Ważnym problemem były także trudności natury technicznej. Do załatwienia nadchodzących prób był potrzebny odpowiedni aparat urzędniczy. Rychło więc większość ciężaru przerzucono na barki kanclerza, który po zaniknięciu w XIII w. urzędu wielkiego justyciarza stał się najwyższym urzędnikiem i najbardziej zaufanym

⁷ T. F. T. Plucknett, o. c., s. 148.

⁸ W. Geldart, *Elements of English law*, [London] 1957, s. 23. Do likwidacji tych sądów doszło w latach 1873—1875 (33—37 Victoria, c. 66 oraz 38—39, Victoria, c. 77). W ich miejsce utworzono jeden Sąd Najwyższy (*High Court of Justice*). Por. *Judicature Act* z roku 1873, w: *Select documents of English constitutional history*, wyd. G. B. Adams i H. M. Stephens, New York 1954, [cyt. *Select documents*], nr 271, s. 546, Cz. II, art. 16.

⁹ T. F. T. Plucknett, o. s., s. 80—81. Por. też J. E. A. Jolliffe, *The constitutional History of England*, London 1954, s. 190 i n. Problemy doktrynalne związane ze stosunkiem średniowiecznego władcy do prawa omawia ostatnio K. Grzybowski w artykule *Moderator imperii*, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, t. XV z. 2, s. 104 i n.

doradcą monarchy¹⁰. Kanclerz, aż do początków XVI w. z reguły duchowny, stał na czele kancelarii, w której pracowało szeregi referendarzy. Wykształcenie i znajomość praw królestwa pozwalały mu nie tylko na kierowanie zarządem państwa, lecz także w pewnym zakresie i wymiarem sprawiedliwości. Za czasów Edwarda III (1328—1377) kanclerz zasiadał w Westminster, gdzie obok innych sądów królewskich orzekał opierając się na zasadach common law¹¹. Równocześnie jednak zaczęło się kształtować orzecznictwo kanclerskie polegające na zasadzie słuszności^{11a}. Dzieje tej jurysdykcji można ogólnie podzielić na dwa wielkie okresy, z których pierwszy kończył się w przybliżeniu za panowania Henryka VIII (pierwsza połowa XVI w.). Dla periodyzacji pierwszego okresu dosyć duże znaczenie ma połowa XIV w. Wówczas bowiem po raz pierwszy doszło do pogłębienia się różnicy między kanclerstwem orzekającym według zasad słuszności a sądami common law. Z kolei od XVI w. do początków XIX trwa drugi okres kształtowania się equity jako odrębnego działu prawa, ale od czasów restauracji Stuartów (1660) przechodzi on okres szczególnej świetności, łączący się z nazwiskami kanclerzy Nottinghama, Hardwicke'a i Eldona.

Od Edwarda I do czasów Edwarda III angielskie sądy prawa pospolitego korzystały w dosyć szerokiej mierze z przysługującej im władzy arbitralnej, nie krępującej się ustalonymi już regułami postępowania ani też nie interpretującej zbyt literalnie postanowień statutów¹². W tej sytuacji działalność kanclerstwa orzekającego wedle zasad słuszności była stosunkowo szczupła. Już jednak w tych czasach zaczął się rysować przyszły konflikt pomiędzy kanclerzem a sądami common law. Zarówno sędziowie prawa pospolitego, jak i członkowie parlamentu, wśród których sędziowie posiadali dosyć poważne wpływy, niechętnym okiem spoglądali na ingerencję kanclerza w sferę prawa pospolitego. Sędziowie bowiem zazdrośnie przestrzegali swoich przywilejów i niezawisłości wobec króla¹³, członkowie parlamentu zaś obawiali się

¹⁰ Taswell-Langmead's *English constitutional history*, ed. T. F. T. Plucknett [cyt. Taswell-Langmead's], London 1960, s. 94—95, 110 i n. J. Hatschek, *Englische Verfassungsgeschichte*, München—Berlin 1913 [cyt. J. Hatschek, *Verfassung*], s. 84.

¹¹ J. Hatschek, *Englisches Staatsrecht*, t. I, Tübingen 1905, s. 144; Taswell-Langmead's, o. c., s. 112; J. Hatschek, *Verfassung*, s. 281.

^{11a} Do genezy arbitralnego orzecznictwa kanclerza por. H. Mitteis, *Der Staat des hohen Mittelalters*, Weimar 1948, s. 453—454; Taswell-Langmead's, o. c., s. 113.

¹² T. F. T. Plucknett, o. c., s. 150, 639.

¹³ For. bardzo charakterystyczną wypowiedź sędziego Hanghama w rozmowie z Edwardem I: Nie objaśniaj treści statutu, ponieważ my lepiej znamy się na nim niż ty, ponieważ myśmy go stworzyli (cyt. za M. McKisack, *The fourteenth century 1307—1399*, Oxford 1959, s. 196).

wzrostu prerogatywy królewskiej¹⁴. Sytuacja uległa dalszemu zaostrzeniu w połowie XIV w. Większość sędziów common law opowiedziała się wówczas bowiem za skrupulatnym przestrzeganiem wytworzonych już reguł postępowania i literalną interpretacją statutów¹⁵. Ta ortodoksyjna postawa musiała siłą rzeczy wpłynąć na rozbudowę działu equity skupionego teraz w rękach kanclerza. Od tego też czasu equity wiązało się na długie wieki z jego sądem, mimo iż tymczasem powstawało wiele magistratur orzekających również wedle zasad słuszności¹⁶. W porównaniu jednak z długowiecznością sądu kanclerskiego żywot ich był na ogół krótkotrwały. Od połowy XIV w. zaczęły się kształtować początki doktryny sądownictwa equity. Decydujący wpływ wywarła tu zaczerpnięta z prawa kanonicznego zasada, że prawo boskie, natury czy też rozumu powinno być przestrzegane i że prawa te tkwiące niejako w sumieniu powinny być stosowane wobec każdego człowieka¹⁷, a nadto pogląd, że stosunki międzyludzkie muszą się opierać na zasadzie dobrej wiary. Dalszą ważną koncepcją w zakresie procedury było założenie, że w każdym stadium postępowania ważną jest nie forma, lecz treść, a o istocie danego stosunku prawnego decyduje wola stron¹⁸. W tym zakresie obok wpływów prawa kanonicznego duże znaczenie odegrał kontakt kanclerzy z zasadami prawa, którym zarządzili się kupcy. W prawie tym bowiem formalizm był ograniczony do niezbędnego minimum¹⁹. Nowe, nie znane dotychczas prawu pospolitemu poglądy kanclerzy nie przesłaniały jednak ich pola widzenia w praktycznej działalności jurysdykcyjnej. Nie tylko że czerpali pełną dłoń z doświadczeń common law, lecz także konsultowali się z jego sędziami w wielu kwestiach prawnych. Teoria i praktyka sądu kanclerskiego doprowadziły jednak z czasem do wykształcenia się odrębnego od prawa pospolitego systemu equity. Kanclerstwo interweniowało *a casu ad casum* tylko wtedy, gdy: 1. zagrożony interes prawny nie mógł znaleźć ochrony w istniejących

¹⁴ Obawy przed ingerencją panującego na polu obowiązującego prawa powodowały, że np. w latach 1327—1429 królowie angielscy zatwierdzali tekst Magna Charta i Karty Lasu aż 27 razy.

¹⁵ T. F. T. Plucknett, o. c., s. 150, 641—642.

¹⁶ Sąd Wysokiej Komisji (Court of the High Commission), Sąd Prośb (Court of Request), Rada Walijska (Council of Wales) i Rada Północy (Council of the North).

¹⁷ W. S. Holdsworth, o. c., s. 178—9; C. K. Allen, o. c., s. 391 i n. O historii *aequitas canonica* zob. W. M. Plöchl, *Geschichte des Kirchenrechts*, Wien [b. d.], s. 64—65. Problem roli zasady słuszności w prawie kanonicznym omawia G. Le Bras, *Institutions ecclésiastiques de la chrétienté médiévale*, [b. m.] 1959, s. 106; tenże, *Prolégomènes*, t. I, Paris [b. d.], s. 70 (ob. też cyt. literaturę). Por. P. Viazzzi, *L'equità nella filosofia e nella storia*, Milano 1892.

¹⁸ T. F. T. Plucknett, o. c., s. 647—648.

¹⁹ Ibidem, s. 648 por. też W. S. Holdsworth, o. c., s. 203—238.

przepisach prawa pospolitego, 2. procedura common law była dla strony krzywdząca lub też gdy 3. pokrzywdzony nie mógł uzyskać sprawiedliwości w sądzie common law wobec poważnego kryzysu, jakiemu od końca XIV w. do początków XVI w. uległa działalność sądów i ław przysięgłych w związku z ustawicznymi niepokojami, jak wojny feudałów pomiędzy sobą czy też powstania chłopskie. Nie małą też rolę odgrywała panosząca się korupcja. Wobec braku należytej ochrony ze strony prawa, jakiej oczekiwano od sądów, szerzyło się niezadowolenie, dające o sobie znać zarówno w literaturze politycznej tych czasów, jak i w żądaniach wysuwanych w okresach wzmożonych ruchów antyfeudalnych (wojna chłopska w 1381 r. czy też tzw. Pilgrimage of grace w 1536)²⁰. Na tle trzech wyżej wymienionych dziedzin działalności sądu kanclerskiego, jako sądu equity, zaczęły się rysować dwie zasadnicze grupy problemów. Pierwsza obejmowała jurysdykcję w sprawach kryminalnych, zagrażających bezpieczeństwu państwa, do drugiej należała sfera prawa prywatnego. Orzecznictwo w sprawach kryminalnych przeszło od roku 1487 do rąk specjalnego wydziału rady królewskiej, tzw. Izby Gwiazdziej²¹. Na skutek tych zmian sąd kanclerski przestał opierać swój byt wyłącznie na prerogatywie królewskiej i zaczynał nabierać cech sądu przeciwstawnego sądom common law. Już w drugiej połowie XIV i w początkach XV w. przystąpił on do tworzenia form proceduralnych bardziej elastycznych od tych, które były stosowane w sądach prawa pospolitego. Powstał uproszczony tryb postępowania, rozpoczynający się od złożenia przez petenta umotywowanej prośby (*bill*), na podstawie której kanclerz wystosowywał ryt zwany *sub poena*. Mocą tego rytu strona, do której został skierowany, musiała pod groźbą kary pieniężnej zjawić się w kanclerstwie i tam ustosunkować się do skierowanych przeciwko niej roszczeń²². W tak rozpoczętym procesie można było zgodnie z recypowanymi z prawa kanonicznego zasadami prowadzić dowód z przesłuchania stron pod przysięgą. Praktyka ta napawała oburzeniem sędziów common law, którzy uważali, że nie można wiązać przysięgą sumienia osoby zainteresowanej. Najważniejszą cechą postę-

²⁰ W literaturze politycznej zwracają uwagę wiersze i pieśni Jana Gower, który żył i działał na przełomie XIV i XV w. W wielu utworach autor piętnuje bezprawie i krzywdę, jakie muszą znosić klasy niższe. Por. *Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores*, t. I. Zob. też Taswell-Langmead's, o. c., s. 177 i n. oraz J. A. Williamson, *The Tudor age*, London 1961, s. 146—148; J. E. A. Jolliffe, o. c., s. 414 i n.

²¹ J. Hatschek, *Verfassung*, s. 510; T. F. T. Plucknett, o. c., s. 172. Tekst statutu o Izbie Gwiazdziej w: *Select documents*, nr 136, s. 214.

²² O genezie tego postępowania pisze W. Blackstone, o. c., t. III, s. 51—52. Por. także Taswell-Langmead's, o. c., s. 116; J. Hatschek, *Englisches Staatsrecht*, t. I, s. 144; tenże, *Verfassung*, s. 281.

powania przed sądem kanclerskim był jego nieskomplikowany charakter i co równie ważne — taniaść. Nie obowiązywały żadne specjalne terminy, jakich należało przestrzegać według common law. Nie trzeba było też starać się o uzyskanie rytu, który zgodnie z praktyką sądów prawa pospolitego wydawał kanclerz²³. Omyłki formalne nie powodowały w sądzie kanclerskim nieważności całego postępowania. Korzyści płynące z tak uproszczonej procedury wpływały na kurczenie się opozycji przeciw kanclerskiej equity wśród członków Izby Gmin, która jakże często w ciągu XIV w. występowała przeciwko ingerencji kanclerza w sferę common law²⁴. Tymczasem kanclerstwo stale rozszerzało zasięg swoich kompetencji. W ciągu wieku XV zaczęło stosować tzw. zakaz (*injunction*). Dzięki tej instytucji kanclerz mógł niedopuszczyć do przeprowadzenia egzekucji prawomocnego wyroku opartego na zasadach common law, lecz sprzecznego z equity. Mógł również nie zezwolić stronie na dochodzenie uznanego przez prawo pospolite roszczenia, którego nie można było uznać w świetle zasad słuszności²⁵. Obok procedury, która stała się mocną stroną sądu kanclerskiego, zaczynają się powoli kształtować zasady equity w zakresie prawa materialnego. Common law było, jak to powiedziano wyżej, w poważnym stopniu zainteresowane zagadnieniami prawa rzeczowego. Niemniej jednak i w tym zakresie wykazywało ono szereg luk. Jedną z nich wypełniła instytucja zwana *use*²⁶. Tak więc sąd kanclerski wyrastał zarówno w zakresie proce-

²³ Chodzi tu o wystawienie tzw. *writ original*, który wedle zasad common law rozpoczynał proces. Zagadnienie to przedstawia zwięźle H. Peter, *Actio und writ*, Tübingen 1957, s. 27 i n. Ustawodawstwo (Statut Westminsterki II z roku 1285) zezwalało kanclerzowi na wystawianie nowych rytów *in consimili casu*; por. art. XXIV tego statutu w *Selects documents*, s. 76 nr 42. Z czasem sądy common law uzyskiwały prawo decydowania, czy dany ryt wystawiony przez kanclerza jest zgodny z obowiązującym prawem. Swobodę ingerencji króla w sferę prawa ograniczał w znacznym stopniu statut z Northampton z roku 1328, który w art. 2 zakazywał królowi wydawania rozkazów zakłócających panujący porządek prawny, zob. *Select documents*, s. 100, nr 56.

²⁴ Np. w petycji złożonej Ryszardowi II w roku 1389 parlament żądał, ażeby ani kanclerz, ani Rada Królewska nie wydawali zarządzeń sprzecznych z common law albo dawnymi zwyczajami kraju (Taswell - Langmead's, o. c., s. 115).

²⁵ T. F. T. Plucknett, o. c., s. 179; J. Hatschek, *Englisches Staatsrecht*, t. I, s. 145.

²⁶ *Use* polegało na tym, że właściciel przekazywał swemu kontrahentowi grunt, z tym jednak zastrzeżeniem, że ten będzie dzierżył grunt w interesie kogoś trzeciego. Mogło się jednak zdarzyć, że osoba zobowiązana nie kwapiła się do realizacji tego polecenia. Wówczas pokrzywdzony nie mógł się domagać zadośćuczynienia w sądach common law, gdyż według nich nie posiadał żadnego tytułu uprawniającego do wystąpienia z podobnym roszczeniem. Dzięki sądowi kanclerskiemu instytucja *use* zaczęła od czasów Ryszarda II korzystać z pełnej ochrony prawa (W. Blackstone, o. c., t. III, s. 51, t. II, s. 328 i n.; W. Geldart,

dury jak i prawa materialnego nie tylko na równorzędnego partnera sądów common law, lecz także zaczął nad nim faktycznie górować. Pozycja kanclerstwa ulegała ponadto poważnemu wzmocnieniu za czasów dynastii Yorkskiej²⁷. Potrzeba wprowadzenia porządku i bezpieczeństwa, poważnie naruszonych w okresie wojny Dwóch Róż (1455—1485), spowodowała wzrost władzy królewskiej, a wraz z nią wzmocnienie autorytetu władz centralnych, wśród nich zaś przede wszystkim urzędu kanclerskiego. Zasięg tej jurysdykcji uległ wówczas poszerzeniu. Nawet ze strony sądów common law padały zdania, że prawo kanclerstwa jest powszechnym prawem kraju²⁸. Stan ten nie potrwał jednak długo.

Po wstąpieniu na tron Tudorów (1485) equity weszło w nową fazę rozwoju. Okres reformacji i związanych z nią przemian doprowadził do tego, że na urząd kanclerza królowie zaczęli powoływać osoby świeckie, zrywając z wielowiekową tradycją uprzywilejowania duchowieństwa²⁹. Zmiana ta wywołała dosyć istotny, aczkolwiek pośredni wpływ na poglądy w zakresie doktrynalnego uzasadnienia podstaw jurysdykcji kanclerskiej equity. Traktat Krzysztofa St. Germain pt. *Dialogi pomiędzy doktorem teologii a studentem common law* zawierał dyskusję między reprezentantami dwóch odrębnych poglądów, z których jeden starał się wykazać wyższość orzecznictwa opartego na zasadzie słuszności, drugi zaś uzasadniał punkt widzenia prawa pospolitego. Sympatie autora traktatu stały wyraźnie po stronie equity. Wykształcony zarówno w prawie kanonicznym, jak i w common law, wykazał konieczność przeprowadzenia zmian poprzez rozszerzenie zakresu sędziowskiej władzy dyskrecyjnej, opartej na poczuciu sprawiedliwości we wszystkich systemach prawnych³⁰.

Dialogii St. Germaina ukazały się w krytycznym dla teorii equity okresie, gdyż, jak powiedziano wyżej, urzędy kanclerskie przeszły do rąk ludzi świeckich, którzy z przepisami prawa kanonicznego ani z teologią nie mieli nic wspólnego. To, że zrozumieli oni ducha działalności swoich poprzedników było w niemałym stopniu wynikiem lektury rozmów Doktora ze Studentem. Podstawy teoretyczne equity rozbudowano z biegiem czasu w system filozoficzno-prawny oparty nie tylko na za-

o. c., t. 27—28. W literaturze polskiej problematykę use w sposób jasny i syntetyczny przedstawia K. Koranyi, *Powszechna historia państwa i prawa*, t. III, Warszawa 1959, s. 135—136.

²⁷ J. E. A. Jolliffe, o. c., s. 489 i n.

²⁸ Opinię taką wygłosił w roku 1464 Sąd Spraw Pospolitych.

²⁹ Reguła ta miała jednak wyjątki aż do połowy XVII w. Ostatnim kanclerzem duchownym był za Jękuba I i Karola I biskup Williams.

³⁰ Por. T. F. T. Plucknett, o. c., s. 263—4; O. K. Allen, o. c., głównie s. 390 i n.; W. S. Holdsworth, o. c., m. in. s. 182 i n.; Hatschek, *Englisches Staatsrecht* s. 145 i n.

czerpniętej z kanonistyki koncepcji dobrej wiary, lecz także dzięki wykształconym na common law kanclerzom. Nowych argumentów dostarczała także rozwijająca się w wieku XVII szkoła prawa natury. Z drugiej jednak strony stan ten bynajmniej nie oznaczał, że sędziowie common law akceptowali punkt widzenia sądu kanclerskiego. Nie odmawiali wprowadzie nawiązywania dyskusji, lecz uparcie trwali na pozycjach tradycyjnych³¹. W tej sytuacji pomiędzy equity a common law zapanała atmosfera życzliwej neutralności. Niemniej u schyłku XVI w. zaczęły się pojawiać zwiastuny nowego konfliktu, który w początkach wieku XVII doprowadził do rozgraniczenia kompetencji kanclerstwa od uprawnień sądów common law. Wiązało się to z walką pomiędzy koncepcją silnej władzy królewskiej, tak mocno reprezentowanej w słowie i piśmie przez Jakuba I Stuarta, a wielowiekowym dążeniem parlamentu broniącego zasady, że prawo stoi ponad królem (*lex est rex*). Koncepcję absolutystyczną lansowali ówcześni kanclerze, obronę praw parlamentu podjęli wybitni przedstawiciele common law. Słynny spór pomiędzy Coke³² a lordem Ellesmere³³ został rozstrzygnięty przez Jakuba I na rzecz uprawnień kanclerza. Król uroczyście zatwierdził dotychczasową praktykę sądu kanclerskiego, przeciwstawiając go tym samym sądom prawa pospolitego³⁴. Decyzja królewska nie miałaby wszakże szans utrzymania się w praktyce, gdyby nie poparcie, jakim ogólnie cieszył się sąd kanclerski i jego orzecznictwo oparte na zasadach słuszności. Opinia ta zaważyła w znacznym stopniu na tym, że w okresie wojny domowej, republiki i protektoratu (1642—1660) jurysdykcja kanclerstwa została utrzymana, mimo iż co bardziej nieprzebiegani widzieli w niej symbol znienawidzonej prerogatywy władzy wykonawczej³⁵.

W ciągu wieku XVI uprawnienia sądu kanclerza rosły wobec wciąż istniejących licznych luk i usterek zarówno w procedurze, jak i w prawie materialnym common law. Formalizm i powolność postępowania

³¹ O takiej konferencji kanclerza Tomasza More pisze Plucknett (o. c., s. 649—650) cytując wypowiedź kanclerza.

³² Edward Coke (1552—1634), wybitny prawnik common law, obrońca uprawnień parlamentu w walce z prerogatywą królewską, autor tekstu *Petition of Right* (1628).

³³ Thomas Egerton, Baron Ellesmere, Viscount of Brackley, kanclerz od 1596—1617.

³⁴ Wyjątek tekstu tej decyzji podaje J. Hatschek, *Englisches Staatsrecht*, t. I, s. 146.

³⁵ W okresie republiki dyskutowano nad zniesieniem kanclerstwa, ostatecznie jednak z tego zamiaru zrezygnowano, reformując jedynie tryb postępowania. Mało znaczącym epizodem było zniesienie kanclerstwa w okresie radykalnych reform tzw. Małego Parlamentu w roku 1653. Rychłe rozwiązanie tej nominowanej zresztą przez Cromwella instytucji (w grudniu 1653) przywróciło status quo ante. Zob. Taswell-Langmead's, o. c., s. 416.

opartego na anachronicznych już w tym czasie zasadach³⁶ odstręczały od szukania sprawiedliwości w sądach prawa pospolitego. Dlatego też chętnie korzystano z kanclerskiej iniunkcji. Mnożyły się przypadki, w których kanclerz interweniował w zakresie prawa materialnego. Udzielał on pomocy prawnej w sprawach zobowiązań wypływających zarówno z kontraktów, jak i deliktów. Chronił tych, którzy na skutek błędu, oszustwa, fałszerstwa czy też utraty dokumentu byli z uwagi na szczupłe ramy odnośnych przepisów *common law* pozbawieni niezbędnej pomocy prawa. Ważną rolę odegrał kanclerz w zakresie *use*. Mimo specjalnego statutu^{36a}, który ugodził poważnie w byt tej instytucji, *use* w praktyce nie zaniknęło. Z czasem, w ścisłym z nim związku kanclerstwo doprowadziło do ustalenia nowych reguł związanych z *trust*³⁷.

Innym ważnym odcinkiem działalności kanclerzy za czasów Tudorów i pierwszych Stuartów były sprawy związane z średniowiecznym zastawem na nieruchomościach — *mortgage*³⁸.

Korzyści płynące z wielu praktycznych rozwiązań sądu kanclerskiego rozumiały i sądy *common law*, naśladując je w swoim orzecznictwie. Poważny wzrost popularności kanclerstwa miał jednak obok stron dodatnich także i ujemne. Napływające sprawy powodowały, że kanclerz jako *unus iudex*³⁹ nie mógł sprostać wszystkim ciążącym na nim obowiązkom w zakresie swojej jurysdykcji. Na skutek tego postępowanie przed forum kanclerstwa zaczęło tracić swoje dawne walory, stawało się powolne i drogie.

W tej skomplikowanej sytuacji wyłoniła się potrzeba uporządkowania i usystematyzowania dotychczasowego dorobku equity. Zaczęto zbierać

³⁶ W dalszym ciągu obowiązywało *wager of law* (*compurgatio*). Strona dowodziła swojej niewinności występując wraz ze swymi współprzysiężnikami.

^{36a} Był *Statute of Uses* (27 Henry VIII c. 10). Por. W. Geldart, o. c., s. 29; K. Koranyi, o. c., s. 136.

³⁷ Patrz o tym T. F. T. Plucknett, o. c., s. 566—567; także K. Koranyi, o. c., s. 136, 137.

³⁸ Polegała ona na tym, że dłużnik w zamian za pożyczkę pieniężną przekazywał wierzycielowi swój grunt, przelewając nań prawo własności. Ziemia ta miała do niego wrócić po zwrocie długu. Uchybienie terminowi płatności pociągało utratę roszczenia do odzyskania gruntu. Orzecznictwo sądu kanclerskiego poszło w tym kierunku, że *mortgage* jest jedynie zabezpieczeniem praw do zwrotu pożyczki na gruncie dłużnika, a nie łączy się z formalnym przeniesieniem prawa własności na osobę wierzyciela. Dłużnik miał wedle zasad słuszności prawo do odzyskania pełni swego prawa (*equity of redemption*) z chwilą zaspokojenia pretensji wierzyciela W. Geldart, o. c., s. 30—31. Por. także T. F. T. Plucknett, o. c., s. 652.

³⁹ Wicekanclerza powoływano dopiero od roku 1813 (T. F. T. Plucknett, o. c., s. 651).

i publikować sprawozdania z przebiegu rozpraw, zawierające argumentację kanclerzy i wywody stron⁴⁰. Opisywane w nich przypadki zaczęły nabierać niekiedy w praktyce charakteru precedensów stosowanych przy wyrokowaniu w analogicznych lub podobnych sprawach⁴¹.

Kiedy Jakub I zatwierdził dotychczasowy tryb postępowania sądu kanclerskiego w zakresie equity i przeciwstawił go sądom common law, dalsza praca przy porządkowaniu zasad praktyki kanclerstwa weszła na nową drogę. Francis Bacon⁴² stworzył opierając się na decyzjach swoich poprzedników rodzaj kodeksu postępowania equity⁴³. Był to krok w kierunku nadania orzecznictwu opartemu na zasadach słuszności cech odrębnego systemu prawa. Bacon postawił przed swoimi następcami zadanie kontynuowania swego dzieła, lecz stan wrzenia politycznego a następnie wypadki wojny domowej i niespokojne czasy pod rządami Cromwella nie stwarzały dobrego klimatu dla rozwoju myśli prawniczej. Rozwój stosunków gospodarczych i przemiany społeczne w XVI i na początku XVII w. w Anglii znalazły większe niż przedtem odbicie w orzecznictwie kanclerstwa. Podobnie jak i poprzednio, na przełomie XVI i XVII w. poważne miejsce zajmowały w praktyce sądu kanclerskiego *use*, *trust* i *mortgage*. Równocześnie powstawało wiele związanych ze sobą reguł odnoszących się do sądownictwa handlowego, spółek akcyjnych, stosunków pomiędzy kupcami i ich agentami, sporów na tle własności statków morskich itd. Również w zakresie prawa rodzinnego kanclerstwu przypadała ważna rola w zakresie opieki nad małoletnimi.

Na zakończenie szkicu historii equity przed restauracją Stuartów (1660) pragnę pokrótce omówić najważniejsze publikacje źródłowe zawierające sprawozdania z rozpraw toczących się przed sądem kanclerskim⁴⁴. Zasób tekstów opublikowanych drukiem jest dla początkowego okresu equity (wiek XIII do XVI) na ogół dosyć szczupły. Podstawę badań aż w głąb XV w. stanowi studium *Year Books*, zawierających sprawozdania (*reports*) z procesów prowadzonych przed sądami królewskimi⁴⁵. Dopiero sprawozdania z końca XV i początków XVI wieku podają liczniejsze przypadki rozstrzygane według zasad słuszności. Po-

⁴⁰ Patrz niżej ustęp poświęcony omówieniu sprawozdań (*reports*),

⁴¹ Najwcześniejszy tego rodzaju zbiór jest dziełem kanclerza Ellesmere (J. Hatschek, *Englisches Staatsrecht*, t. I, s. 145—146 i nota 1 tamże).

⁴² Kanclerz od 1618—1621.

⁴³ Zbiór ten składał się z 101 rozporządzeń wydanych w roku 1619. O ich znaczeniu świadczy fakt, że wywierały one wpływ na praktykę kanclerstw aż do XIX w. Pracę Bacona podjął później Nottingham, o tym niżej.

⁴⁴ O źródłach do studiów nad dziejami equity por. W. S. Holdsworth, o. c., s. 180—202; T. F. T. Plucknett, o. c., s. 654—656.

⁴⁵ Najwcześniejsze *Year Books* z czasów Edwarda I zostały ogłoszone w serii *Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores* (wyd. A. V. Horwood). W tej samej

szukiwanych materiałów dostarczają również reports sądów common law z XVI i XVII w. Należą tu prace: Roberta Brook⁴⁶, Jakuba Dyer⁴⁷ oraz Edwarda Coke⁴⁸ i wiele innych.

Rozwój equity w XVII w. sprawił, że od połowy tego stulecia wzrosło zainteresowanie angielskiego świata prawniczego orzecznictwem sądu kanclerskiego. Tym należy m. in. tłumaczyć raptowny wzrost liczby publikacji poświęconych tej dziedzinie prawa. Listę takich prac zapoczątkował William Tothill⁴⁹ oraz George Cary⁵⁰. Ponadto materiały z wieków XVI i XVII zawiera kilka prac anonimowych⁵¹.

3. Rewolucja burżuazyjna wstrząsnęła podstawami panującego w Anglii ustroju feudalnego zarówno w zakresie prawnopolitycznym jak i społeczno-ekonomicznym⁵². Mimo niechęci, jaką żywili dworacy Karola II i skupiająca się przy sterze rządów arystokracja do ludzi i porządków okresu bezkrólewia, prawo obowiązujące musiało zaakceptować szereg nieodwracalnych przemian w latach 1649—1660 na ziemi angielskiej⁵³. Świadczy o tym ustawodawstwo parlamentu. Ustawa Karola II zlikwidowała wiele obowiązków i opłat związanych z istniejącym dawniej systemem lenn rycerskich⁵⁴. Zniesiono Izbę do Spraw Opieki i Inwestytury⁵⁵. Zmiany te stwarzały podstawy do kształtowania się nowych

serii znalazły się również reports z okresu rządów Edwarda III (wyd. przez A. J. Horwooda i L. O. Pike'a). Dzięki inicjatywie F. W. Maitlanda pierwszy tom *Year Books* za lata 1307—1308 i 1308—1309 ukazał się staraniem Selden Society. Towarzystwo to kontynuowało ogłaszanie dalszych *Year Books* z czasów Edwarda II i IV oraz Henryka VI. Do chwili obecnej wydano 27 tomów.

⁴⁶ Obejmują okres rządów Henryka VII i Henryka VIII oraz Edwarda VI. Druk w *English Reports* [cyt. E. R.], seria King's Bench [cyt. K. B.], t. 73.

⁴⁷ Za lata 1513—1582. Druk w E. R., t. 73.

⁴⁸ Dotyczy panowania Elżbiety i Jakuba I. Druk w E. R., t. 76 i 77, seria K. B.

⁴⁹ Jego reports obejmuje okres od 1559—1646, druk w E. R., t. 21, seria Chancery [cyt. Ch.].

⁵⁰ Okres 1557—1604, druk E. R., tom i seria jak wyżej.

⁵¹ *Choyce Cases in Chancery* oraz *Reports in Chancery*, druk w E. R., t. 21 i 22, seria Ch.

⁵² Ogólną charakterystykę wypadków lat 1642—1660 daje G. M. Trevelyan, *History of England*, London 1947, s. 406—432. Problematykę prawnoustrójową przedstawia Taswell-Langmead's, o. c., s. 393—420. W polskiej literaturze historycznoprawnej okres ten omawia wszechstronnie K. Koranyi, o. c., s. 7—79.

⁵³ Przemiany społeczne i ekonomiczne tych czasów przedstawia obszernie Ch. Hill, *Rewolucja angielska 1640*, Warszawa 1950.

⁵⁴ *The abolition of feudal tenures*, 12 Charles II, cap. 24, 1660. Akt ten w wyjątkach w: *Select statutes, cases and documents*, wyd. Ch. G. Robertson, London 1947, s. 13—18.

⁵⁵ Court of Wards and Liveries. Sąd ten, utworzony w roku 1540, powstał z połączenia dwóch odrębnych sądów powołanych dla celów fiskalnych (T. F. T. Pluck-

stosunków gospodarczych opartych na burżuazyjnym typie własności ziemi. Zasadniczym przemianom ulegał też charakter obrotu prawnego w zakresie zobowiązań m. in. w związku z bujnym rozwojem handlu. W tej sytuacji kanclerstwo stało wobec szeregu zagadnień, których w dalszym ciągu sądy common law nie umiały lub też nie mogły rozstrzygnąć. Nie mógł jednak uprawiać swego *iudicium aequitatis* w ścisłym oparciu o prerogatywę królewską, której był poważnie naruszyła rewolucja ideologiczna szerząca się w Anglii. Nie można było arbitralnie ingerować w sferę prawa pospolitego, bo na to nie mogli się zgodzić ani sędziowie, ani też parlament. Dlatego też po reustauracji Stuartów kanclerze obrali jedynie możliwą drogę współpracy z sądami prawa pospolitego.

Szereg wybitnych twórców nowożytnej equity otwiera lord Nottingham⁵⁶. Heneage Finch, bo tak brzmiało nazwisko rodowe późniejszego kanclerza, pochodził z rodziny, której przedstawiciele zapisali się od końca XVI i w początkach XVII w. na kartach dziejów angielskiego sądownictwa oraz parlamentu. Wykształcony w Oxford i starodawnej londyńskiej szkole prawa Inner Temple, z przekonania konserwatysta i zwolennik kościoła anglikańskiego, trzymał się Finch z dala od życia publicznego tych czasów, poświęcając się w zupełności praktyce adwokackiej. Dopiero powrót Stuartów w roku 1660 wciągnął go w orbitę życia politycznego. Zasiadał w Konwencie (Convention Parliament), który uchwalił przywrócenie monarchii. W roku 1661 działał jako Attorney General, a następnie jako Solicitor General. Był rzecznikiem oskarżenia w procesie królobójców. Jako członek Izby Gmin odegrał ważną rolę przy wydaniu kilku aktów prawnych⁵⁷. Chociaż czynny w życiu publicznym i obdarzony talentem oratorskim, nie był Heneage Finch wybitnym politykiem. Jednakowoż głęboka wiedza prawnicza, jak i znajomość spraw państwowych przyczyniły się do powołania Fincha na stanowisko Lorda Strażnika Wielkiej Pieczęci (Lord Keeper of the Great Seal). Rychło potem zasiadł w Izbie Lordów jako Baron Finch of Daventry. W roku 1675 król powołał go na urząd kanclerza. Na rok przed śmiercią, spotkał kanclerza jeszcze jeden zaszczyt. Karol II nadał mu tytuł Earl of Nottingham.

Gdy Heneage Finch zasiadł w roku 1673 w sądzie kanclerskim, naj-

nett, o. c., s. 166. Jurysdykcja ta została zniesiona za protektoratu Cromwella, lecz referendarze jej byli jeszcze mianowani w dalszym ciągu. Ostatecznie zlikwidowała ją ustawa z 1660 r., por. wyżej przyp. 54 (Taswell-Langmead's, o. c., s. 421).

⁵⁶ Zwięzły życiorys Nottinghama podaje *The dictionary of national biography*, t. VII, London 1949—1950, s. 8—11. Dzieje Fincha kreśli obszernie D. E. C. Yale w *Lord Nottingham's Chancery Cases*, t. I, s. IX—XXVI.

⁵⁷ Por. *Lord Nottingham's Chancery Cases*, t. I, s. XVII—XVIII.

pilniejszym zadaniem, jakie go czekało, było podjęcie decyzji, czy w przyszłości orzecznictwo kanclerza ma się opierać — tak jak dawniej bywało — na doktrynie subiektywnego poczucia sprawiedliwości (*conscience*) a więc kryterium związanym ze sferą moralności i dlatego też trudnym do ujęcia w ściśle określone ramy, czy też powinno pójść w kierunku skonstruowania ściśle określonych reguł postępowania, które mogłyby być w przyszłości rozwijane i ulepszone⁵⁸. Nottingham wybrał trafnie drugą ewentualność. Był bowiem zdania, że sprawiedliwość wyłącza dowolność i przypadkowość. Praktyka kanclerstwa nie powinna zatem zależeć od subiektywnych decyzji danego kanclerza. Poglądowi temu dał Nottingham wyraz w regule, którą sformułował w procesie *Cook vs. Fountain* stwierdzając, że orzecznictwo kanclerza powinno być zgodne z aktualnym stanem stosunków panujących w kraju, a nie oparte na wewnętrznym tylko (*naturalis et interna*) i niekontrolowanym przekonaniu osobistym⁵⁹. W czasie swej dziewięcioletniej działalności jurysdykcyjnej stworzył szereg nowych zasad zarówno w zakresie prawa materialnego, jak i procesowego. Wierny założeniu, że orzecznictwo kanclerskie powinno odznaczać się jasnością i precyzją, obszernie uzasadniał swoje decyzje zarówno wtedy, gdy formułował nowe reguły, jak też kiedy adaptował stare do potrzeb zmieniającego się obrotu prawnego. Sprawiedliwość była — zdaniem kanclerza — dziedziną, w której nie wolno czynić ustępstw z uwagi na wyłączną korzyść jednostki, a „sama equity przestałaby być sprawiedliwością, gdyby jej zasady i środki nie były pewne i znane”⁶⁰. Dlatego też na podstawie doświadczeń ze swojej długoletniej praktyki sądowej jak i znajomości metody prawniczej podjął Nottingham pracę nad organizacją sądu kanclerskiego oraz usystematyzowaniem reguł jego postępowania, kontynuując dzieło zapoczątkowane przez Bacona⁶¹. Prace swoje prowadził Nottingham pod kątem widzenia rozstrzygnięcia problemu zakresu kompetencji sądu kanclerskiej equity. Był zdania, że sąd ten powinien interweniować tylko w przypadkach *quas lex non exacte definit sed arbitrio boni viri permittat*⁶². Equity miała uzupełniać reguły common law, nadto miała być zgodna z panującym systemem prawa angielskiego⁶³. Dzieło Nottinghama nie może być rozpatrywane w oderwaniu od czasów, w jakich przyszło mu działać. Jego osiągnięcia były bowiem

⁵⁸ W. S. Holdsworth, *o. c.*, s. 195.

⁵⁹ *Lord Nottingham's Chancery Cases*, t. I, s. 371 (sprawa nr 500, pkt 13).

⁶⁰ *Earl of Feversham vs. Mr Watson*, t. II, *o. c.*, sprawa nr 823, s. 639.

⁶¹ Patrz wyżej przyp. 43.

⁶² J. Hatschek, *Englisches Staatsrecht*, t. I, s. 147—148.

⁶³ Zasadę tę formułuje Nottingham w sprawie *John Puleston vs. Jane Puleston*, *o. c.*, t. I, nr 428, s. 296.

rezultatem, na co trafnie zwraca uwagę Holdsworth⁶⁴, zarówno jego walorów osobistych i ogromnego zasobu wiedzy prawniczej, jak i umiejętności obrania trafnego kierunku postępowania na podstawie potrzeb obrotu prawnego w zakresie equity. Również i Blackstone podkreślał w swej nader pochlebnej charakterystyce działalności Nottinghama⁶⁵, że kanclerz rozumiał istotę przemian, jakie zaszły w Anglii za jego czasów. Podwaliny nowożytnego systemu equity położone przez Nottinghama stały się mocnym oparciem dla następców na urzędzie kanclerskim. Jego dzieło ukończyło w wieku XVIII i początkach XIX dwóch kanclerzy — Hardwicke⁶⁶ i Eldon⁶⁷.

4. Rola i zasługi Nottinghama na polu angielskiego prawa sądowego oraz jego obfity dorobek pisarski od dawna interesowały zarówno praktyków, jak i historyków prawa w Anglii. Niemniej, do czasu ukazania się *Lord Nottingham's Chancery Cases* tylko drobna część materiałów obrazujących jurysdykcyjną działalność sądu kanclerskiego w latach 1673—1682 doczekała się ogłoszenia drukiem. Przede wszystkim należy wymienić *Cases tempore Finch*⁶⁸ oraz sprawozdania w zakresie equity w opracowaniu Nelsona i Vernona⁶⁹. W ubiegłym stuleciu Swanson ogłosił w załączniku do swoich reports około 40 spraw, wybranych głównie jako ilustracja do orzeczeń kanclerstwa z lat 1818—1819⁷⁰. Jeszcze po drugiej wojnie światowej w literaturze historycznoprawnej w Anglii zwracano uwagę na pilną potrzebę przygotowania większego i pełniejszego wydawnictwa zawierającego reports Nottinghama⁷¹. Z uznaniem należy więc powitać zarówno inicjatywę Selden Society, jak i trud podjęty przez D. E. C. Yale'a. wydawcy *Lord Nottingham's Chancery Cases*⁷².

Tekst omawianej publikacji można podzielić na dwie części. Do pierwszej należą obszerne i źródłowe wstępy opracowane przez Yale'a, druga zaś obejmuje same teksty sprawozdań (*reports*). We wstępie do

⁶⁴ W. S. Holdsworth, o. c., s. 165.

⁶⁵ W. Blackstone, o. c., t. III, s. 54.

⁶⁶ Yorke Philip, first Earl of Hardwicke (1690—1764), w: *The Dictionary of National Biography*, t. VIII, s. 1235, t. XXI, s. 1261—1266. Por. W. S. Holdsworth, o. c., s. 196. T. F. T. Plucknett, o. c., s. 666—667.

⁶⁷ Scott John, first Earl of Eldon (1751—1838), *The Dictionary...* t., VI, s. 592, t. XVII, s. 987—994; W. S. Holdsworth, o. c., s. 197—199; T. F. T. Plucknett, o. c., s. 667—669.

⁶⁸ Druk w E. R., t. 23, seria Ch.

⁶⁹ T. F. T. Plucknett, o. c., s. 655.

⁷⁰ Druk w E. R., t. 36, seria Ch. Por. także W. S. Holdsworth, o. c., s. 194.

⁷¹ T. F. T. Plucknett, o. c. et l. c.

⁷² Patrz wyżej notę bibliograficzną w przypisie 3.

tomu I przedstawiono w trzech kolejnych rozdziałach: szkic biograficzny Nottinghama na tle dziejów wojny domowej, protektoratu i restauracji Stuartów, rozważania nad poglądami Nottinghama na temat roli precedensu w zakresie equity i wreszcie informacje o dorobku pisarskim kanclerza w zakresie angielskiego prawa sądowego. Tom II poprzedza licząca z górą 200 stron druku monografia (również pióra Yale'a) poświęcona głównie historii *mortgage* i *trust* oraz rozwojowi tych instytucji na tle orzecznictwa kanclerskiego.

Podstawę źródłową wydawnictwa stanowi kopia reports Nottinghama przechowywana w British Museum⁷³. Wydawca poddał zawarte w tym rękopisie materiały pewnej selekcji, gdyż — jak sam stwierdza — nie był w stanie opublikować wszystkiego⁷⁴. *Lord Nottingham's Chancery Cases* podają streszczenia 1170 spraw. Poszczególne pozycje zostały ułożone chronologicznie i opatrzone numeracją ciągłą oraz bardzo zwięzłe ujętymi regestami, a ściśle mówiąc hasłami, podającymi głównie nazwy instytucji prawnych, o których w danym zapisie jest mowa. Teksty zostały wyposażone w skąpy, lecz wystarczający aparat edytorski⁷⁵. Rozmiary poszczególnych sprawozdań są rozmaite. Obok kilkuwierszowych notatek występują obszerne protokoły relacjonujące przebieg postępowania, argumentację sądu, tekst ustalanych reguł prawnych i decyzję końcową oraz glosy stron. W szeregu miejsc sprawozdania zawieraają przepisane in extenso teksty dokumentów przedkładanych w czasie rozprawy⁷⁶. Analiza tekstów reports Nottinghama wykazuje, że notował on treść przebiegu rozpraw na bieżąco, opierając się — jak przypuszcza wydawca — m. in. na zapiskach robionych w toku procesu. Zdaniem Yale'a, kanclerz nie streszczał wszystkich rozstrzyganych przez siebie spraw, lecz notował tylko te, które z jego punktu widzenia miały donioślejsze znaczenie. Kryterium tak pojętej selekcji nie było ani zadowalające, ani pewne. Świadczy o tym np. jedno ze sprawozdań, które Nottingham zaczął spisywać dopiero wtedy, gdy spostrzegł, że sprawa uważana przez niego za mało istotną nadawała się do obszerniejszego omówienia⁷⁷.

Lord Nottingham's Chancery Cases są cennym źródłem obrazującym rozwój angielskiej equity w latach 1673—1682 oraz rzucają sporo

⁷³ Sygnatura Add. MS 29 800. Sprawy rękopisów zawierających reports Nottinghama omawia D. E. C. Yale w przedmowie do tomu I, s. CXXV i n.

⁷⁴ Ibidem, s. CXXVIII.

⁷⁵ Od zamieszczania obszernych przypisów zwalniają wydawcę szczegółowo opracowane wstępy.

⁷⁶ Np. w tomie I, s. 168, 294, 327.

⁷⁷ Nottingham pisze o tym w sprawie Miller i Stephens, o. c., t. I, nr 271, s. 184.

światła na jej historię w okresie wcześniejszym. Przedmiotem wydawnictwa są głównie sprawy z zakresu prawa prywatnego. Niektóre sprawozdania poświęcone są innym działom prawa⁷⁸. Obok tego teksty sprawozdań zawierają interesujące materiały dotyczące np. opisów ceremonii towarzyszących niektórym procesom. Szereg ważnych zagadnień poruszonych jest w tekstach mów, których Nottingham wygłosił wiele zarówno w kanclerstwie, jak i przed forum parlamentu. Wydawca opublikował je częściowo w tekście sprawozdań⁷⁹, częściowo zaś w załączniku do tomu II. Tam też znalazły się krytyczne uwagi Nottinghama na temat billu *Habeas Corpus*. Wydawca włożył wiele wysiłku, by ułatwić badaczowi korzystanie z tekstów reports Nottinghama. O wyposażeniu edytorskim samych sprawozdań wspominaliśmy powyżej. W tym miejscu należy wymienić jeszcze alfabetyczne spisy stron procesowych, tablice powoływanych w tekście ustaw (statutów) oraz *Year Books* i kompendiów prawnych. Szczególne słowa uznania należą się za przygotowanie nadzwyczaj szczegółowego indeksu rzeczowego.

⁷⁸ Należą tu w tomie I sprawa Francis Jenks w związku z bill'em *Habeas Corpus*, nr 566, s. 423—424 i nr 569, s. 425—434; w tomie II sprawa *Rex vs. Earl of Pembroke* — morderstwo, nr 813, s. 622—630, oraz petycja Roberta Villers w sprawie tytułu rodowego, nr 850, s. 671—687.

⁷⁹ Opierając się niekiedy na materiałach źródłowych zaczerpniętych spoza rękopisu podstawowego (por. wyżej przyp. 73).

